

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Курсова робота

На тему: особливості ставлення батьків до дітей, які мають проблеми у спілкуванні з
однолітками

Виконала студентка:
Смирнова Ірина Юріївна
соціально-психологічний факультет
заочної форми навчання
54 групи

Науковий керівник:
Опанасик Оксана Геннадіївна

2009 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	
1.1. Розвиток і особливості взаємин дитини з оточуючим середовищем .	6
1.2. Формування особистості підлітка в проблемі взаємин	11
1.3. Характеристика взаємовідносин підлітків з однолітками та дорослими в підлітковому віці	15
Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ПРОБЛЕМИ У СПІЛКУВАННІ З ОДНОЛІТКАМИ	
2.1. Теоретичні основи батьківської педагогіки	21
2.2. Ставлення батьків до дітей, які мають проблеми у спілкуванні з однолітками	25
ВИСНОВКИ	42
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	43

ВСТУП

Коли ми говоримо про труднощі в спілкуванні, маємо на увазі протиріччя, що загострилися, між поведженням дитини і зовнішнім світом, насамперед вимогами соціального оточення. Аналогічне загострення протиріч настає і у внутрішньому світі дитини, у його представленнях про себе і розумінні себе. І те й інше приводить до гострих чи тяжких переживань. Істотна неузгодженість між зовнішніми умовами і вимогами, власними можливостями (здібностями, способами поведження) і потребами, що змінилися, відбиває стан кризи. Різке ускладнення взаємин дитини з зовнішнім соціальним середовищем означає, що для нього, говорячи словами Л. С. Виготського, ця ситуація є соціальною ситуацією розвитку. Головними ознаками кризи Л.С. Виготський вважав наявність конфліктних відносин з навколишніми і глибокі емоційні переживання.

У кожній віковій групі дошкільного закладу особливі потреби дітей виявляються найперше і найповніше у спілкуванні один з одним. Спілкування як лакмусовий папірець вміть проявляє: активних, впевнених, контактних малят, які привертають увагу і дорослих, і дітей. На такому тлі менш помітні діти, досить енергійні, але водночас і тихіші, спокійніші, врівноваженіші, на жаль, часом зовсім випадають з поля зору вихователя і, звичайно, не цікавлять інших малюків, майже не помітні в спілкуванні, мляві, мовчазні, іноді бездіяльні, іноді зайняті лише собою вихованці. Ці останні, на нашу думку, потребують особливої уваги як дорослих, так і однолітків, але, здебільшого, не знаходять і не отримують співчуття та розуміння інших.

Як відомо, спілкування - найважливіша соціальна потреба людини. *Позбавлене спілкування маля несвоєчасно й неповноцінно розвивається.* Дефіцит спілкування призводить до затримок у психічному і загальному розвитку мовлення, що віддзеркалює розвиток мислення; затримується розвиток гри, що є показником уповільненого соціального розвитку, зокрема взаємин з іншими дітьми; пригнічується емоційна сфера, внаслідок чого емоції та почуття стають невиразними, уповільненими, неадекватними;

зменшується жвавість і природна рухливість дитини, з'являється млявість, вайлуватість, скутість.

Ці та інші явища, відтак, гасять природну потребу дитини у спілкуванні й ще більше поглиблюють відстань між нею та іншими малюками, відстань, яку з віком важче скоротити. Ускладнюються певні стереотипи стосунків, які змінити на ліпші чимдалі складніше.

На наш погляд проблема взаємовідносин — головна потреба дитини. Потреба в спілкуванні з однолітками, які не можуть замінити батьки, виникає дуже рано, ще в дитинстві, і з віком підсилюється. Вже в дошкільників відсутність суспільства однолітків негативно позначається на розвитку комунікативних здібностей і самосвідомості. Поводження ж підлітків по самій суті своєї є колективно-груповим.

По-перше, спілкування з однолітками — це дуже важливий специфічний канал інформації; по ньому підлітки і юнаки довідаються багато необхідних речей, яких по тим чи іншим причинам їм не повідомляють дорослі. Наприклад, що придушує частину інформації з питань полу підліток одержує від однолітків, тому їхня відсутність може затримати психосексуальний розвиток чи додати йому нездоровий характер.

По-друге, це специфічний вид міжособистісних відносин. Групова гра й інші види спільної діяльності виробляють необхідні навички соціальної взаємодії, уміння підкорятися колективній дисципліні й у той же час відстоювати свої права, співвідносити особисті інтереси із суспільними. Поза суспільством однолітків, де взаємини будуються принципово на різних початках і статус треба заслужити і вміти підтримувати, дитина не може виробити необхідних дорослому комунікативних якостей. Змагальність групових взаємин, яких немає у відносинах з батьками, також служить коштовною життєвою школою.

По-третє, спілкування з однолітками — це специфічний вид емоційного контакту. Свідомість групової приналежності, солідарності, товариській взаємодопомозі не тільки полегшує підлітку автономізацію від дорослих, але

і дасть йому надзвичайно важливе почуття емоційного благополуччя і стійкості. Чи зумів він заслужити повагу і любов рівних, товаришів, має для самоповаги підлітка вирішальне значення. Питаннями взаємодії підлітків з однолітками і дорослими займалися багато дослідників у тому числі: Л.С. Виготський, Я. Л. Коломинський, А. В. Кірічук, Д. Кун, Л. Фестінгер, Піаже, Девід Елкінд і Е. Гофман, Х. І. Лійметсат та інші.

Об'єкт дослідження: Особливості взаємостосунків з однолітками та дорослими.

Предмет дослідження - дослідження поведінки дитини в групі.

Ціль дослідження:

- визначення рівня взаємодії дитини з однолітками та дорослими;
- визначення засобів та методик за допомогою яких можливо проводити наступне дослідження;
- розробка психолого-педагогічних рекомендацій.

Розділ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СПІЛКУВАННЯ ДІТЕЙ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Розвиток і особливості взаємин дитини з оточуючим середовищем

Психологія спілкування в підлітковому і юнацькому віці будується на основі суперечливого переплетення двох потреб: відокремлення (приватизації) і аффіліації, тобто потреби в приналежності, включеності в якусь групу чи колектив.

Нам здалася цікавою гіпотеза соціального психолога Леон Фестінгер (1919-1989) про те, що членство в групі задовольняє потреба в соціальному порівнянні (порівнянні власних дій, почуттів, чи поглядів здібностей з діями, почуттями, чи поглядами здібностями інших людей). Коли немає об'єктивних стандартів, нам приходится використовувати інших людей як зразки для оцінки цих сторін своєї особистості [3].

Крім спокійної, умиротвореної самоти існує болісна і напружена самотність — туга, потреба в причетності, злитості з групою. Третій здобуває відсутню інформацію і комунікативні навички. Четвертий задовольняє потреба панувати, командувати іншими. Здебільшого ці мотиви переплітаються і не усвідомлюються. Для нас найбільш цікавим виявилось поведіння підлітка в групі, його стосунки з членами групи і дорослими. Цю тему ми будемо досліджувати у практичній частині роботи.

Проблеми взаємин дитини досить широка галузь дослідження яка включає розгляд взаємин дитини з однолітками, відносини в різних групах, відношення з батьками, педагогами, іншими дорослими. Уся ця складна гама взаємовідносин впливає на розвиток підлітка і формує його як особистість.

Основою взаємин у цьому віці є потреба у визнанні, повазі і самоповазі. Прагнення до дорослості, становлення особистої ідентичності приводить до того, що в підлітка починає різко і наполегливо виявлятися потребу у

визнанні і повазі його як особистості.

По переконанню відомого дослідника людської мотивації А. Маслоу, кожна людина постійно потребує визнання, у стійкій і, як правило, високій оцінці власних достоїнств, кожному з нас необхідні і повага навколишніх нас людей, і можливість поважати самого себе.

Задоволення потреби в оцінці, повазі достатнім спілкуванні породжує в індивідуума почуття впевненості в собі, почуття власної значимості, сили, адекватності, почуття, що він корисний і необхідний у цьому світі.

Незадоволена потреба в спілкуванні і визнанні навпроти, викликає в нього почуття приниженості, слабості, безпорадності, що, у свою чергу, служать ґрунтом для зневіри, запускають компенсаторні і невротичні механізми. Дослідження показали, що низький рівень самоповаги сприяє виникненню агресивного поведіння: потреба захистити своє Я може стати домінуючою над іншими мотивами [8].

Етап, на якому починає найбільше інтенсивно виявлятися потреба в спілкуванні і самоповазі, — це підлітковий вік. Почуття дорослості, що розвивається, підлітків усе більш наполегливо жадає від соціального світу дорослого відношення до себе. Підлітка не влаштовує та система відносин, що склалася в дитинстві, він хоче вийти на зовсім інший рівень спілкування з батьками, учителями, іншими дорослими — рівень горизонтальний «дорослий — дорослий». Неготовність, чи небажання навіть нездатність батьків зрозуміти і прийняти все зростаюче прагнення дітей до дорослості стають причиною конфліктів і відчуження дітей від родини, причиною їхньої незадоволеності від спілкування з батьками і спрямованості на групи ровесників, що у більшому ступені відповідають цим запитам.

Багато дослідників відводять впливу взаємовідношень з однолітками на особистість підлітка вирішальну роль як у позитивному, так і в негативному аспектах. Таким чином, спілкування сприяє успішної соціалізації підлітка, але також може визначити його асоціальне поведіння. Ми теж вважаємо, що роль спілкування з однолітками в підлітків дійсно велика, хоча вплив

внутрішньосімейного спілкування на розвиток підлітка продовжує залишатися досить сильним, тобто вплив однолітків на особистість підлітка багато в чому опосередується його родиною. Дійсно, довірчі відносини в родині можуть компенсувати ті чи інші труднощі в спілкуванні з однолітками, допомогти підлітку визначити свою внутрішню позицію по відношенню до асоціальних тенденцій його друзів. Однак вірно і зворотне. Незрозумілий і неприйнятий у родині підліток піде шукати щиросердечне тепло й увагу поза будинком. Підліток, якого принижують близькі люди, буде компенсувати це глузуваннями, знущаннями над більш слабкими хлопцями в компанії. Таким чином, можна сказати, що характер спілкування з однолітками багато в чому визначається взаєминами в родині підлітка.

Спілкування може допомагати реальному чи ілюзорному посиленню «Я» підлітка через можливість самоствердження серед однолітків, досягнення, і підтримки високого суспільного статусу. Реальне посилення «Я» можливо у випадку, якщо в підлітка дійсно мають досягнення в якій-небудь області - спорті, музиці і т.п. - які значимі в підлітковому середовищі. Як уже говорилося, іноді деяке посилення «Я» здійснюється не за рахунок реальних успіхів, а через відчуття приналежності до групи, що дозволяє підлітку відчувати сильне «Ми» [4].

Тому підлітки настільки гостро сприймають критику дорослих і адреса своєї компанії - і це означає ослаблення їхньої власної «Я». Вони випробують тривогу при можливості втрати друзів, переживають, якщо дорослі при них роблять ті чи інші виховні впливи.

Однак часто група однолітків дає лише ілюзію сили. Але, якщо хтось прибігає до цієї ілюзії, значить вона йому необхідна. Дійсно, до такого лже-статусу прагнуть підлітки з несформованої через занадто швидке відділення від родини его-ідентичністю, не минулого етапу ідентифікації з батьками. Часто це відбувається в тих родинах, де дорослі самі не відчують своєї особистої значимості. Зовні це може виглядати як соціальна чи сімейна неуспішність, наприклад погано оплачувана чи робота відсутність

повноцінної родини, конфлікти в ній. Тому і підлітки думають, що такі дорослі не можуть бути зразками поведінки, оскільки не забезпечили навіть собі гідне життя. Інша причина занадто швидкої емансипації — це відсутність у родині почуття захищеності, пошук якого підліток здійснює в групі однолітків.

За схемою «вибираю загального ворога — нападаю — відчуваю силу» здійснюються не тільки конфлікти в класі, але і багато інших дій підлітків. Наприклад, настільки розповсюджені сьогодні протиправні дії «скинхедов» чи, як крайній варіант, убивства підлітками тих, кого вони можуть дозволити собі вважати чужинцями.

Як можна легко помітити, ілюзія власної сили в цьому випадку відчувається підлітками через наявність поруч із собою більш слабкої людини, у відношенні якого можна дозволити собі робити об'єднані насильницькі дії.

Інший варіант — це вступ у неформальні групи, тобто стихійно утворюються компанії підлітків на основі загальних інтересів, захоплень, видів дозвільної діяльності, наслідування обраному типу поведінки («фанати», «хіпі», «панки», «рокери», «металісти» і т.д.). Неформальні об'єднання ніде не зареєстровані, у них немає свого чи статуту положення. Умови членства в них не обговорені, чисельність угруповань коливається. У той же час ці об'єднання досить стійкі і життєздатні, для їхніх членів існують свої неписані, але обов'язкові для виконання, правила.

Тривожить істотне поглиблення в останні роки кризи спілкування дітей підліткового віку. Навіть у порівнянні з 1970-1974 р. з'явилося на 25-27% більше підлітків, у яких превалує негативна самооцінка, що впливає на загальний життєвий тонус дітей. Чітко виявляється неприйняття оцінки дорослих, незалежно від їхньої правоти (чотирнадцятилітній підліток пише, наприклад: «Хочу стати вчителем, щоб довести вчителям, що вони не праві»)
[1].

Причина росту негативної самооцінки криється насамперед у відсутності можливості задовольнити загострену потребу підлітка в суспільному визнанні, що затримує його особистісне самовизначення, інтенсифікує квазіпотреби, квазіінтереси.

Відбивається це в тязі підлітків до інтимно-особистого і стихійно-групового спілкування з однолітками, у появі різного роду вуличних компаній, неформальних груп. У таких компаніях сумуються й інтегруються стани взаємної непонятості підлітків у дорослому світі, що створює умови для «заміщення» потреби у встановленні відносин із суспільством. Саме в процесі стихійно-групового спілкування здобувають стійкий характер такі якості, як агресивність, підвищена тривожність, замкнутість і ін.

Звертає увагу, що потреба в стихійно-груповому спілкуванні відзначається тільки в 14,5% підлітків, хоча реальна наявність цієї форми зафіксоване в 56% дітей 11-15 років [1].

З метою вивчення потреби підлітків у різних формах спілкування був проведений змістовний аналіз листів дітей у рубрику «Червоне вітрило» газети «Комсомольська правда». Вік авторів листів — від 11 до 15 років.

Як показує проведене дослідження, спостерігається істотна розбіжність між вираженою потребою 11-15-літніх дітей у тих чи інших формах спілкування і реалізацією цієї потреби в житті. На потребу в інтимно-особистому спілкуванні вказують близько 34% підлітків, а в реальному спілкуванні підлітків ця форма складає близько 30%. Про потребу в соціально-орієнтованій формі спілкування заявили 51,5% підлітків, а випадки реального спілкування відзначені лише в 13%.

Отримані дані свідчать про те, що якщо потреба підлітка в інтимно-особистому спілкуванні в основному задовольняється, те потреба в соціально-орієнтованій формі залишається незадоволеною в 38,5% випадків. Фрустрованість підлітків породжує потреба в стихійно-груповому спілкуванні, хоча споконвічно вона виражена в незначного числа дітей.

Підлітки не задоволені перевагою в їхньому спілкуванні стихійно-групової й інтимно-особистої форм: «...так, іноді відчуваєш свою непотрібність, думаєш, чому не доручать справу, яким би захопилася, яке б приносило користь людям... але ж так хочеться щось зробити для людей, принести користь людям, щось гарне...» (Галя С. 14 років. Новгородська область).

Не випадково від 11 до 15 років спостерігається виразна тенденція віддавати перевагу не інтимно-особистому і стихійно-груповому спілкуванню, а соціально орієнтовану форму спілкування, що створює для підлітків дійсні умови їхнього визнання як соціально значимих облич [15].

Дана тенденція тісно зв'язана з властивим підлітку активним прагненням до заняття нової соціальної позиції, з усвідомленням їм свого Я и твердженням у дорослому світі. При цьому мова йде не про бажання дитини наслідувати дорослим, а про те, що він жадає прилучитися до їх справ і відносин; у підлітка з'являється почуття соціальної відповідальності як можливість і необхідність відповідати за себе і за інші на рівні дорослої людини. Якщо дошкільник грає в дорослого, молодший школяр наслідує йому, то підліток ставить себе в ситуацію дорослого в системі реальних відносин.

1.2. Формування особистості підлітка в проблемі взаємин

Найбільш важливою відмітною ознакою підліткового періоду є фундаментальні зміни в сфері його самосвідомості, що мають кардинальне значення для всього наступного розвитку і становлення підлітка як особистості. Саме в цей період, відповідно до думки одного з найбільших вітчизняних психологів Б. Г. Ананьєва, свідомість, пройшовши через багато об'єктів відносин, саме стає об'єктом самосвідомості і, завершуючи структуру характеру, забезпечує його цілісність, сприяє утворенню і стабілізації особистості [2].

У підлітковому віці в молодих людей активно формується самосвідомість, виробляється власна незалежна система еталонів самооцінювання і самовідносини, усе більш розвиваються здібності проникнення у свій власний світ.

У цьому віці підліток починає усвідомлювати свою особливість і неповторність, у його свідомості відбувається поступова переорієнтація з зовнішніх оцінок (переважно батьківських) на внутрішні. Таким чином, поступово в підлітка формується своя Я-концепція, що сприяє подальшій, усвідомленій чи неусвідомленій, побудові поведінки молодого людини.

У цей період формується Я-концепція — це узагальнене представлення людини про самого себе, система його установок щодо власної особистості [15].

Я-концепцію можна визначити як сукупність усіх представлень індивіда про себе, отриманих у результаті критичного погляду на себе, свої вчинки, спосіб життя і т.п. Описову складову Я-концепції часто називають образом Я, що складає ж, зв'язану з відношенням до себе чи окремих своїх якостей, прийнято називати самооцінкою.

У Я-концепції мається реальний образ, що констатує, Я в дійсний час, а також Я-перспективне, тобто те, на що Я-реальне орієнтовано.

У цей віковий період інша людина починає займати в житті підлітка зовсім особливе місце. І тому особливо важливими стає спілкування для формування особистості. З цим зв'язана специфіка сприйняття підлітками фізичного вигляду інших людей. І вже за допомогою сприйняття і розуміння іншого підліток приходить до розуміння себе. При цьому зберігається та ж послідовність, що й у пізнанні якостей іншого, тобто спочатку виділяються чисто зовнішні, фізичні характеристики, потім якості, зв'язані з виконанням яких-небудь видів діяльності, і, нарешті, особистісні якості, більш сховані властивості внутрішнього світу.

Великий вплив спілкування робить на самооцінку підлітка. Неодноразово доведена теорія «дзеркального Я» Ч. Лантухи про позитивне

відношення значимих інші як однієї з основних детермінант рівня самооцінки справедлива і для самооцінки підлітків.

Серед чотирьох джерел соціальної підтримки: батьки, учителі, однокласники, близькі друзі, батьківська підтримка і відношення однокласників найбільше повно впливають на самооцінку підлітка.

Результати численних досліджень підліткового періоду, представлені як вітчизняної, так і закордонною літературою, показують помітне зниження впливу батьків і підвищення впливу однолітків як референтної групи на самооцінку підлітків.

Специфічним новотвором підліткового віку є здатність до рефлексії батьківської думки і наступному відбудуванню від нього, до вироблення власної позиції стосовно батьківської оцінки. Зміст цього відбудування полягає в тому, що батьківська точка зору починає сприйматися лише як деяка можлива точка зору на «себе».

Однак при всіх цьому не можна сказати, що в підлітків відбувається відчуження від батьків. На питання, де вони почувають найбільшу захищеність, відповідь «у родині» зустрічається майже так само часто, як і відповідь «серед друзів».

Спираючи на висновки досліджень Розенберга, Куперсмита і Бахмана, спрямованих на встановлення залежності між формуванням Я-концепції і взаємодією усередині родини, Гекас досліджував ступінь впливу контролю і підтримки з боку батьків на самооцінку підлітків. У результаті дослідник зробив висновок, що і той і інший фактор, як загальне вираження зацікавленості батьків у дитині, позитивно впливають на його самооцінку. Дане припущення цілком підтверджується і практикою [16].

Інші дослідження виявили, що підтримка родини і прийняття дитини і його устремлінь батьків найбільшою мірою впливають на формування його особистості, а шкільні успіхи і деякі фактори, зв'язані з учителями (наприклад, когнітивно-емоціональне прийняття вчителем підлітка), значимі лише для самооцінки здібностей.

У дослідженнях також відзначається, що тепле, уважне ставлення батьків є основною умовою формування і подальшого підкріплення позитивної самооцінки підлітків. Тверде, негативне

відношення батьків має зворотна дія: такі діти, як правило, сфальцьовані на невдачах, вони бояться ризикувати, уникають участі в змаганнях, крім того, їм притаманні такі риси характеру, як агресивність і брутальність, а також високий рівень тривожності.

Крім безпосереднього впливу батьківської оцінки і їхнього емоційного відношення до дитини велике значення на формування самовідносини має стиль спілкування в родині.

Так, два виділених види стилю спілкування, «симетричний» і «асиметричний», різним образом впливають на самооцінку підлітків.

Симетричний стиль припускає спілкування членів родини, засноване на партнерських початках. Таке спілкування сприяє формуванню в дитини системи власних критеріїв самооцінювання, оскільки самоповага підлітка підтримується не тільки поважним відношенням батьків, але також оцінкою ефективності його діяльності. Надалі це є чинником, що сприяє емансипації самооцінки підлітка.

Асиметричний стиль спілкування в родині припускає обмеження участі дитини в підготовці і прийнятті рішень, що веде надалі до формування в нього несприятливого самовідношення й образу Я.

Багато місця у висловленнях підлітків займає ідея світу. Але саме тут особливо чітко просліджується розвинена інфантильність дітей. Так, аналіз поглядів підлітків 40-50-х рр. показує, що їх характеризувала свідомість, що виявлялася, зокрема, в активній підготовці до оборони країни. Сучасні ж підлітки хочуть світу, але не розуміючи, як можна реально бороти за нього, відповідають: «Участью в мітингу» і т.д.

1.3. Характеристика взаємовідносин підлітків з однолітками та дорослими в підлітковому віці

Спілкування з товаришами — джерело не тільки появи нових інтересів, але і становлення норм поведінки. Це зв'язано з тим, що серед підлітків виникають визначені вимоги до дружніх відносин: до чуйності, чуйності, умінню зберігати таємницю, розуміти і співпереживати 15.

Конфлікти з однолітками в основному є проявом боротьби: у хлопчиків — за лідерство, за успіхи в інтелектуальній і фізичній чи областях за чиясь дружбу, у дівчинок — за представника протилежної підлоги 7. Стиль спілкування тісно зв'язаний з необхідністю підтримувати прийнятий культурою нормативний канон маскулінності чи фемінності. Чоловічий стиль, традиційно орієнтований на підтримку статусу, зобов'язує ховати свої слабості і підкреслювати досягнення і високі домагання. Жіночий стиль розрахований на зменшення соціальної відстані і встановлення психологічної близькості з іншими. Така нормативна установка змушує хлопчиків-підлітків ховати такі свої риси і проблеми, що виглядають фемінними/

Щоб полегшити свої комунікативні труднощі, підлітки і юнаки використовують цілий ряд специфічних хитростей, стратегічних прийомів.

Поняття стратегічної взаємодії введено в науку відомим американським соціологом Ервінгом Гоффманом (1969) для позначення ситуацій, у яких партнери по спілкуванню уловлюють, чи ховають відкривають один одному якусь інформацію про себе не прямо, а побічно, за допомогою спеціальних прийомів і хитрувань. Сполучивши ці ідеї з теорією Піаже, Девід Елкінд (1980) відзначив у спілкуванні підлітків ряд особливостей.

По-перше, будучи постійно стурбовані собою і припускаючи, що інші розділяють цю їхню заклопотаність, підлітки звичайно діють у розрахунку на деяку «уявлювану аудиторію» (один з наслідків цього — сором'язливість). По-друге, перебільшуючи свою унікальність і особливість, підлітки часто створюють собі «особистий світ», вигадану біографію, підтримку якої

вимагає постійних зусиль. Тому підліткове спілкування часте є напруженим, неприродним, має подвійний план.

Це виявляється навіть у життєвих ситуаціях. Наприклад, телефонна розмова для старшокласника — не просто обмін інформацією, але і спосіб самоствердження; тому дуже важливо, скільки буває дзвоників, хто кому дзвонить і т.п. Щоб перебороти непевність у собі, підлітки спеціально відпрацьовують техніку того, як «зрізати» співрозмовника, перевіряючи її на людях, до яких не харчують ніякого зла і які нічим не провокують подібне поведіння. Дуже складні і багатопланові юнацькі ритуали залицянь і т.п.

Здійснення заборонених дій, починаючи з прогулювання уроків і кінчаючи випивкою і прийомом наркотиків, також має свій другий план, розрахований на уявлювану аудиторію

Стратегічна взаємодія - характерна для підлітків ситуація, у якій партнери по спілкуванню уловлюють, чи ховають відкривають один одному якусь інформацію про себе не прямо, а побічно, за допомогою спеціальних прийомів і хитрувань.

Змушений підтримувати свій «особистий міф», підліток нерідко сам заплутується. Невмотивована неправда, як і невимотивована жорстокість, незрозуміла, тільки поки ми оперуємо безпосередніми, явними мотивами, що не виходять за межі даної одиничної ситуації. У більш широкому особистісному контексті, якщо подумати, для якої уявлюваної аудиторії розігрувалася сцена і з яким уявлюваним минулим співвідноситься даний учинок, вони цілком з'ясовні.

Об'єктивні складності підліткового віку породжують помилки дорослих у відношенні до підлітків, і цими ж помилками вони збільшуються.

Дорослі нерідко обмежують підлітка в його діяльності без належних на те основ, тим самим демонструючи не свою справедливість і мудрість, а свою владу і силу, підриваючи в підлітка віру в справедливість дорослих, повага до них як до більш досвідченого і до того ж доброзичливим людям. Попри все те, що дорослі надходять так із кращих спонукань, в основі такого

відношення лежить недостатня повага до підлітка, чи нездатність небажання сприймати його як самостійну, що розвивається особистість. Ще великий німецький філософ І. Кант відзначав, що якщо при поступливості діти одержують розпущеність, то при постійній протидії вони востають; що краще — визначити самим дорослої. Він же підкреслював, що при упертості варто робити дитині, підлітку природний опір, але не ламати його волю.

Крім того, дорослі часто невірно дозволяють конфлікти між підлітками, невинувато стають на одну сторону на шкоду об'єктивності, не розуміючи, що по своїй природі конфлікт майже завжди зв'язаний з неправотою обох сторін. Викликано це тим, що дорослі по-своєму оцінюють факти, які призвели до конфлікту, даючи їм свою оцінку, що відрізняється від оцінки самих підлітків. Однак варто враховувати, що значимість тих самих факторів різна в різному віці, і при втручанні в конфлікт варто виходити, по-перше, з оцінки спонукань його учасників у більшій мірі, чим з реальних наслідків цих спонукань, а по-друге, намагатися встати на місце підлітка, щоб оцінити можливу особистісну значимість ситуації, а не значимість її чи взагалі значимість для самого дорослих. Крім того, педагоги часто не розуміють специфіки взаємин хлопчиків і дівчинок і розходжень, зв'язаних з половою приналежністю, в оцінці вчинків представників іншої підлоги.

Часто від підлітків вимагають безумовного підпорядкування дорослим і визнання абсолютної правоти дорослих у всіх ситуаціях, у всіх можливих випадках розбіжностей між ними і підлітками. Це велика помилка, тому що така вимога придушує здатність підлітків до самостійного аналізу життєвих ситуацій, здатність їх розбиратися в поведженні й особистісних якостях інших людей, породжує ситуаційність поведження, підпорядкування його випадковим думкам, перешкоджає виробленню власної внутрішньої позиції.

Крім цього, учителя нерідко розширюють оцінку успішності підлітка до оцінки його особистості в цілому, судять про підлітка на підставі одного чи декількох неголовних ознак і відповідно до цього до нього відносяться. Однак, як говорилося вище, наприклад, недостатня успішність одного і

відмінні оцінки іншого аж ніяк не свідчать про високі особистісні якості другого і низьких — першого; може бути і навпаки. В основі недостатньої успішності можуть лежати самі різноманітні причини, у тому числі і недостатній інтерес підлітка до занять по конкретних предметах. Більш того, багато видатні вчених у школі училися погано, а багато відмінників, гордість школи, так і залишилися в безвісності. Нерідко посередній учень може бути дуже гідним як особистість, але з ним педагог розмовляє без належної поваги, що, по-перше, несправедливо, а по-друге, підриває в підлітка впевненість у собі, а деякі може штовхати на шлях пошуку джерел цієї впевненості поза школою. Ледаря можна чи присоромити висміяти, але так, щоб не підривати в ньому поваги до себе, віри у власні сили.

Не можна захвалювати підлітка, протиставляти успіхи одного неуспіхам іншого. Це шкідливо обом. У того, що критикують це породжує почуття непевності, у захвалюваного воно може привести до завищеної самооцінки. Остання небезпечна тим, що в людини чи не формується ж придушується внутрішній механізм самооцінки; ця оцінка жорстко фіксується лише на одному, найбільш сприятливому для нього рівні, і будь-які інші оцінки його діяльності, усвідомлено чи неусвідомлено, виявляються внутрішньо неприйнятними. У результаті будь-які неуспіхи, невдачі така людина не може зв'язати з власними діями, а отже, і не може належною мірою їх змінювати. Свої неуспіхи, невдачі він починає, у залежності від ситуації й індивідуальних особливостей, зв'язувати з випадковістю, з наміром недоброзичливців, з несправедливим до нього відношенням, з «об'єктивними» обставинами і т.д., але тільки не з власним неправильним поведінням, що варто було б змінити. Таким чином, завищена самооцінка рівносильна заниженій самокритиці. Правильна ж позиція педагогів полягає в тому, щоб не протиставляти одного учня іншому, а протиставляти реальні досягнення учня його оці можливостям [4].

Великою помилкою дорослих є і невірні їхні відповіді на питання підлітків, що зокрема стосуються сфери взаємин чоловічого і жіночого статі.

Дорослі дають невірні відповіді, чи ідуть від відповіді, чи. що ще гірше, лають за питання. Цим вони підривають повагу до себе, змушують підлітків шукати інші джерела інформації. Дорослі повинні цінувати той факт, що підліток з питанням звертається саме до них, і використовувати цю ситуацію у виховних цілях, тому що виявляється в задаванні питання зацікавленість підлітка видає особистісну значимість інформації, що він у цей момент одержить, а отже, така інформація виявиться більш діючою у виховному відношенні, чим та, котру дорослі захочуть йому повідомити зі своєї ініціативи.

Інформація повинна знаходитися на доступному розумінню підлітка рівні і бути вичерпною, щоб вона не спонукувала продовжувати розпити на стороні. Відповідь повинна бути по можливості цікавим, щоб підліток і надалі звертався з питаннями до того ж джерелу, а не до сторонніх людей. Варто пам'ятати: правильні і доброзичливі (про що б ні були запитано) відповіді зближають, помилкові — віддаляють підлітка від дорослих.

Звертання дорослих до підлітків не повинне бути багатослівним (це породжує сумніву в тім, чи переконані самі дорослі в правоті своїх слів); моралі не тільки марні, але і шкідливі; шкідливими є і підвищення голосу без особливих на те основ; брутальність дорослих може породити у відповідь тільки брутальність.

Прагнення підлітка до інших джерел інформації нерідко зв'язано з дефіцитом уваги до нього з боку рідних. Останні звикли до визначеного рівня спілкування з підлітком: вони піклуються про його елементарні нестатки (їжа, одяг і т.д.), але недостатньо усвідомляють, що рівень спілкування повинний відповідати зрослому рівню розвитку особистості підлітка. Складається ситуація, коли підлітки виявляються фактично позбавленими належної уваги дорослих, вони починають відчувати сенсорний голод, хоча поняття сенсорної депривації відноситься головним чином до дітей раннього віку. Досить характерно, що маленька дитина в багатьох родинах оточена увагою, опікою, турботою не тільки рідних і близьких, але і всіх знайомих,

родичів і т.д.; вага з ним займаються, возяться, грають і т.д. Підлітка ж у значній мірі надають самому собі. Однак і він має потребу в такій же увазі, але на більш високому рівні; його вже не потрібно няньчити, але необхідно розвивати. Властиве деяким підліткам почуття самотності має під собою і цілком реальні підстави. Нерідко складається ситуація, коли підліток вважається досить дорослим, щоб з ним не «возитися» як з маленьким, але недостатньо дорослим для того, щоб надати йому самостійність, відноситися до нього як до дорослого і розуміючий багато чого людини, довіряти йому в серйозних справах.

Отже, вплив родини і батьківського відношення на формування самооцінки підлітків має не меншу значимість, чим у більш молодших вікових групах. При цьому необхідно відзначити, що формування відносини підлітка визначається не стільки реальною батьківською оцінкою і відношенням, скільки тем, як підліток суб'єктивно сприймає ці відношення.

Таким чином, більшість сучасних батьків і підлітків намагаються побудувати, здавалося б, нові взаємини, залишаючись при цьому на старих позиціях: підліток на дитячої, батько — на опікаючої-заборонної. При цьому підліток відстоює свої дорослі права, використовуючи інфантильні засоби: мовчання, плач, образи і т.п. Батьки продовжують застосовувати ті ж виховні впливи, що були ефективними в минулому. Однак обом сторонам необхідно дозволити символічно «умерти» старим формам спілкування, незважаючи на те, що цей процес може бути досить важким і хворобливим. І тоді спілкування придбає нову якість, вона стане дійсно вільним, повної любові, а не схованої чи відкритої ненависті. Батьки зможуть одержувати від підлітка підтримку і стимулюватися їм до свого розвитку й одночасно самі зуміють зробити на нього позитивний вплив. У такому впливі можна виділити два основних напрямку 1) сприяння формуванню самостійності підлітка як передумови вміння прийняти відповідальність за своє життя на самого себе через надання йому можливості відділення від родини; 2) сприяння формуванню его-ідентичності через надання підлітку зразка для

ідентифікації, з одного боку, і надання підтримки його тимчасово ослабілому «Я» — з іншої.

Тим часом необхідно усвідомлювати, що дитина — це зовсім самостійна людина, що заслуговує і поваги, і рівності. І це не має ніякого відношення до того, що він має потребу в турботі, відході, змісті і т.д., і до самого факту його народження. Адже саме претензії на дитину як на власність дають підстави деяким батькам, наприклад, втручатися в особисте життя своїх дітей, що нерідко приводить до конфліктів. Ці претензії породжують у дорослих переконання, що вони краще знають і розуміють, що необхідно для дитини, що для нього добре, а що погано. Безперечно, у більшості ситуацій саме так діло й обстоїть, але потрібно в принципі розуміти, що можуть бути і такі випадки, коли дитина, а тим більше підліток, краще, ніж дорослий, розуміє, що йому потрібно.

Розділ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТАВЛЕННЯ БАТЬКІВ ДО ДІТЕЙ, ЯКІ МАЮТЬ ПРОБЛЕМИ У СПІЛКУВАННІ З ОДНОЛІТКАМИ

2.1. Теоретичні основи батьківської педагогіки

Діти завжди були і залишаються найдорожчою цінністю, гордістю і надією держави. Турбота про підростаюче покоління, реалізація прав і свобод дитини — святий обов'язок батьків, школи, широкої громадськості. Але міцна родина завжди є основним фундаментом у вихованні дітей, а батьки є природними вихователями.

Згідно Конвенції ООН про права дитини, батьки, або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.

Батькам необхідно визнавати права дитини на відпочинок і дозволя, право брати участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті, займатися мистецтвом, визнавати право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може становити небезпеку для здоров'я, завдавати шкоди її фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

Дитині для повного гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння. Батьки складають перше суспільне середовище дитини. Особистості батьків грають суттєву роль у житті кожної людини. Не випадково, що до батьків, особливо до матері, ми думкою звертаємося у важку хвилину життя. Разом з тим почуття, що офарблюють відносини дитини і батьків, — це особливі почуття, відмінні від інших емоційних зв'язків.

Специфіка почуттів, що виникають між дітьми і батьками, визначається головним чином тим, що турбота батьків необхідна для підтримки самого життя дитини. А нестаток у батьківській любові – дійсно життєво необхідна потреба маленької людської істоти.

Перша й основна задача батьків – є створення в дитини впевненості в тому, що її люблять і про неї піклуються. Ніколи, ні при яких умовах у дитини не повинні виникати сумніви у батьківській любові. Психологами доведено, що у трагедії підліткового алкоголізму та підліткової наркоманії часто винні не люблячи своїх дітей батьки.

Глибокий постійний психологічний контакт із дитиною — це універсальна вимога до виховання, яка в однаковому ступені може бути рекомендована всім батькам, контакт необхідний у вихованні кожної дитини в будь-якому віці. Саме відчуття і переживання контакту з батьками дають дітям можливість відчутти й усвідомити батьківську любов, прихильність і турботу.

Контакт ніколи не може виникнути сам собою, його потрібно будувати з дитиною. Коли говориться про взаєморозуміння, емоційний контакт між дітьми і батьками, мається на увазі деякий діалог, взаємодія дитини і дорослого.

Найбільш істотна характеристика діалогічного спілкування, що виховує, полягає у встановленні рівності позицій дитини і дорослого. Досягти цього в повсякденному сімейному спілкуванні з дитиною дуже важко. Звичайно стихійно виникаюча позиція дорослого — це позиція «над» дитиною. Дорослий має силу, досвід, незалежність – дитина фізично слабша, недосвідчена, цілком залежна. Всупереч цього батькам необхідно постійно прагнути до встановлення рівності.

Людина не повинна бути об'єктом виховання, вона завжди активний суб'єкт самовиховання. Батьки можуть стати володарями душі своєї дитини

лише в тій мері, у якій їм удається розбудити в дитині потребу у власних досягненнях, власному вдосконаленні.

Контакт із дитиною, як вищий прояв любові до нього, варто будувати ґрунтуючись на постійному, безустанному бажанні пізнавати своєрідність її індивідуальності [7].

Треба декілька слів сказати про помилки у батьківському вихованні. Так, великі проблеми виникають у спілкуванні з дитиною, якщо виховання стало єдиною діяльністю, що реалізує потребу сенсу життя. Задоволенням потреби сенсу життя може стати турбота про дитину. Мати, чи батько, бабуся можуть вважати, що зміст їхнього існування є відхід за фізичним станом і вихованням дитини.

Вони не завжди можуть це усвідомлювати, думаючи, що ціль їхнього життя в іншому, однак щасливими вони почувають себе тільки тоді, коли вони потрібні. Якщо дитина, виростаючи, іде від них, вони часто починають розуміти, що «життя втратило всілякий зміст».

Яскравим прикладом тому служить мама, що не бажає втрачати положення «опікунки», що власноручно мие п'ятнадцятирічного хлопця, зав'язує йому шнурки на черевиках, тому що «він це завжди погано робить», виконує за нього шкільні завдання, «щоб дитина не перевтомилася». У результаті він одержує необхідне почуття своєї необхідності, а кожен прояв самостійності сина переслідує з разючою завзятістю. Шкода такої самопожертви для дитини очевидна.

У деяких батьків виховання дитини збуджується так званою мотивацією досягнення. Ціль виховання полягає в тому, щоб домогтися того, що не вдалося батькам з-за відсутності необхідних умов, чи ж тому, що самі вони не були досить здатними і наполегливими. Таке виховання виглядає як проблема несвободи дитини в прояві властивих їй індивідуальних якостей.

Подібно цьому регулюючи виховання, зверхні мотиви батьків обмежують волю розвитку властивих дитині задатків, ускладнюють розвиток, порушуючи його гармонію, а іноді і спотворюючи його хід.

Мета і мотив батьківського виховання дитини — це щасливе, повноцінне, творче, корисне людям життя цієї дитини. На творення такого життя і повинне бути направлене сімейне виховання.

Виховання — справа відповідальна і копітка, яка вимагає від нас великих психічних, фізичних і матеріальних затрат. Хто, як не батьки, повинні виховувати своїх дітей національно свідомими, вчити любити свою батьківщину, бути добрими та людяними, поважати старших. Батькам треба зробити все необхідне для того, щоб їх діти вирости високоосвіченими, стали гордістю та надією держави, відповідальними громадянами своєї країни [9].

2.2. Ставлення батьків до дітей, які мають проблеми у спілкуванні з однолітками

У кожній віковій групі дошкільного закладу особливі потреби дітей виявляються найперше і найповніше у спілкуванні один з одним. Спілкування як лакмусовий папірець вміє проявляти: активних, впевнених, контактних малюків, які привертають увагу і дорослих, і дітей. На такому тлі менш помітні діти, досить енергійні, але водночас і тихіші, спокійніші, врівноваженіші, на жаль, часом зовсім випадають з поля зору вихователя і, звичайно, не цікавлять інших малюків, майже не помітні в спілкуванні, мляві, мовчазні, іноді бездіяльні, іноді зайняті лише собою вихованці. Ці останні, на нашу думку, потребують особливої уваги як дорослих, так і однолітків, але, здебільшого, не знаходять і не отримують співчуття та розуміння інших.

Як відомо, спілкування - найважливіша соціальна потреба людини. Позбавлене спілкування маля несвоєчасно й неповноцінно розвивається. Дефіцит спілкування призводить до затримок у психічному і загальному

розвитку мовлення, що віддзеркалює розвиток мислення; затримується розвиток гри, що є показником уповільненого соціального розвитку, зокрема взаємин з іншими дітьми; пригнічується емоційна сфера, внаслідок чого емоції та почуття стають невиразними, уповільненими, неадекватними; зменшується жвавість і природна рухливість дитини, з'являється млявість, вайлуватість, скутість.

Ці та інші явища, відтак, гасять природну потребу дитини у спілкуванні й ще більше поглиблюють відстань між нею та іншими малюками, відстань, яку з віком важче скоротити. Ускладнюються певні стереотипи стосунків, які змінити на ліпші чимдалі складніше [1].

Отже, спілкування розглядаємо і як показник для виявлення особливих потреб дитини і як засіб їх задоволення чи компенсації. Саме спілкування, за власними дослідженнями, є засобом, який допомагає розв'язати одне з завдань програми "Створення інклюзивних класів" Елен Р. Даніелс і Кей Стаффорд (Вашингтон), а саме: сприяє залученню дітей до колективу та поліпшенню їхніх знань та вмінь. Міжособистісне спілкування рекомендую розглядати як засіб передавання пізнавальної та емоційної інформації, що зумовлює соціальний та інтелектуальний розвиток і виховання дитини. Витоки інформації містить соціальне, природне та предметне довкілля дитини. Воно справляє як безпосередній інформативний вплив, так і опосередкований - через людей, причетних до дитини, - батьків і вихователів. Урешті інформація від дорослих потрапляє в середовище малих дітей. Це середовище неоднорідне як за індивідуальними відмінностями, так і за способами їх вираження у спілкуванні, які ми частково вже розглянули. Одні діти активні, другі - малоактивні, інші - неактивні. Це останнє і засвідчує особливі потреби, які не задовольняються у спілкуванні. Чому? Та, очевидно, найперше через неактивність самих дітей. Вони випадають з поля зору виховательки, яку захоплює активність інших малюків. Діти з особливими потребами не приваблюють і ровесників, бо ті швидше і легше налагодять стосунки з активнішими однолітками. Отже, не ініціюючи спілкування, вони залишаються поза дитячим товариством. Дошкульність ситуації для них підсилюється тим, що вони, знаходячись серед дітей, є водночас не з ними, а

значить є і почуваються проігнорованими. Легше перенести самотність наодинці, ніж серед неуважних і незацікавлених людей, що саме і робить звичайну для всіх потребу у спілкуванні - особливою потребою для таких дітей. Можливо, сказане ясніше виглядатиме в такій моделі.

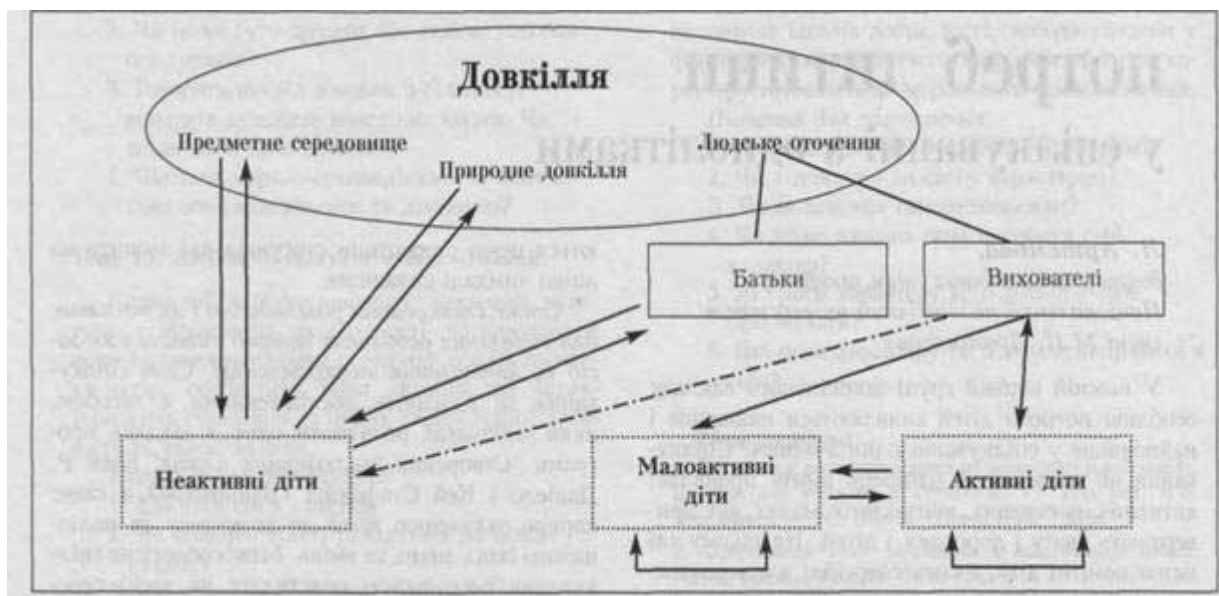

Рис. 2.1. Модель міжособистісного спілкування [1]

Рис. 2.1 уточнює основні (не всі) зв'язки. Активні діти ініціюють спілкування між собою та з вихователю. Вона мимоволі концентрує увагу здебільшого саме на них завдяки їхній діяльній активності, спілкуванню між собою, яке потребує уваги, допомоги дорослого. Малоактивні діти задовольняють одне одного у спілкуванні, бо кожен здатний виявити себе і не пригнічений надмірною активністю інших. Окрім того вони звичайно спілкуються і з активними дітьми, залучившись до ініційованих ними ігор тощо. Вони менше звертаються до вихователки, але вона часто активізує їх і має тут певні результати.

До неактивних дітей вихователка звертається зрідка, бо знає, що на активізацію їх треба чимало часу, який вона значно результативніше витрачає на активніших дітей. Зайнята переважно ними, вона, звичайно, випускає з поля зору (і власного впливу) неактивних дітей, які потребують її уваги більше за інших. Але у стосунках з батьками, коли неактивні діти знаходяться в центрі уваги, вони активізуються, відчуваючи, що в сім'ї їх розуміють і прагнуть задовольнити їхні комунікативні потреби. Ці діти

ініціюють спілкування з рідними, бо переконані, що є для них цікавими й бажаними співрозмовниками. Вабить їх і різноманіття та динамічність предметного чи природного довкілля. Воно мовчазно пропонує зміст їхній пізнавальній та ігровій діяльності, заохочує її, захоплює несподіванками й відкриттями. Серед предметів ці діти активізуються, вони не ніякують перед активними ровесниками і навіть розмовляють з предметами, причому ведуть не лише монолог, а й діалог, подаючи репліки то за себе, то за іграшку.

Розглянута модель основних об'єктів середовища, в якому зазвичай перебуває дитина з проблемами розвитку спілкування, виявляє певні закономірності. Найближчим і м'яким, лагідним для її розвитку є родинне середовище. Воно незамінне своїм сімейним теплом, любов'ю до дитини, яка відчуває певні проблеми, спричинені різними обставинами. Воно унікальне, з огляду на знання й урахування батьками індивідуальних особливостей дитини, бо вони спостерігають її цілодобово і знають найкраще. Навіть у багатодітній сім'ї легше надати увагу кожній дитині, ніж у групі дитячого садка.

Але наступним кроком виходу в широкий світ має бути крок від близьких рідних людей до чужих. Найдоцільніше спрямовувати дитину в дошкільний заклад до спочатку "чужої", а пізніше й близької виховательки, яка обізнана з психологією дитини, розуміє труднощі її адаптації в незвичному середовищі, легко пізнає її індивідуальні особливості і, з огляду на них, визначить власну тактику спілкування з кожною дитиною та полегшить її входження в дитяче товариство, а згодом і в школу, і в подальше життя.

В Україні сучасні батьки мають забезпечити кожній дитині базові надбання, можливі в шкільному дитинстві, і належний розвиток. Важливі соціальні надбання визначено в "Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні"(1998). У розділі "Особливості спілкування з людьми різного віку" передбачено компетентність дошкільника у стосунках з однолітками:

"Дитина спроможна природно й невимушено виявляти зацікавленість у взаєминах з ровесниками; вміло входити в контакт... налагоджувати активну

взаємодію. Вона відчуває себе на рівних та впевнено з дітьми одного віку, усвідомлює свої можливості, права, обов'язки, норми спілкування, дотримується їх. Домагається визнання однолітків у різних випадках діяльності, прагне бути бажаною у спілкуванні, грі тощо... самостійно встановлює й підтримує ділові та особисті контакти з однолітками, ставиться до них як до партнерів у різних видах діяльності... узгоджує власні задуми, дії з загальною метою і бажанням партнерів. Володіє виразними (мімічними та мовленнєвими) засобами спілкування" [10].

Орієнтуючись на кінцевий оптимальний рівень розвитку стосунків між дітьми, батьки мають зважити, що не всі діти і не водночас досягнуть цього (індивідуальний темп розвитку в кожної дитини різний). Ті, у кого стосунки розвиваються своєчасно й позитивно, почуваються в дитячому товаристві щасливими. Діти, які уповільнено розвивають стосунки з однолітками, відчувають труднощі у спілкуванні, спільній грі, праці тощо. Це їх засмучує. Вони почуваються невпевнено, тому у грі чи праці діють не на повну силу, недостатньо використовують власні можливості й уміння і, зрештою, через це стають ще менше цікавими для партнерів. Отже, труднощі чи невдачі в спілкуванні породжують і небажані результати в інших видах діяльності, таких цікавих і важливих для дошкільнят. Деякі діти взагалі залишаються наодинці. Вони не наважуються увійти до спільної гри, до гурту дітей. Деякі наближаються, виявляють бажання спілкуватися, пропонують свою участь. Але діти часто їх ніби не помічають або й відкрито відмовляються від пропозицій невпевнених, нерішучих малюків. У кожній віковій групі дитячого садка є такі діти. Вони не знаходять товариства серед однолітків та - що найбільш прикро - обділені увагою вихователки.

Батьки мають усвідомити, що саме від цього залежить успішність входження в дитяче товариство дітей з проблемами розвитку спілкування.

Найперше батькам важливо помітити таких малюків (чимало їхніх характеристик уже описано вище), далі треба вивчити особливості їхнього спілкування порівняно зі спілкуванням дітей того самого віку. Спостерігаючи міжособистісне спілкування, важливо відзначати його змістовність та інтенсивність. У змістовності треба виділити пізнавальну та соціальну

(моральну) сутність висловлювань у контексті поведінки й діяльності дітей, внутрішню сутність спілкування - позитивне емоційне чи й свідоме ставлення до норм життя в тому числі й моралі, прийняття їх як мотивів власної поведінки й діяльності, прояви в моральних почуттях і переживаннях. Як ознаки інтенсивності доречно занотувати тривалість, частоту, модальність спілкування, ставлення до мовця слухача. Інтенсивне спілкування дає змогу досить повно виявити знання, соціальну орієнтацію, моральні цінності, збільшуючи взаємний вплив дітей і прискорюючи набування ними досвіду [9].

Звичайно в дітей з проблемами спілкування інтенсивність буває нижчою, ніж в інших однолітків у групі. Вони здебільшого мовчать, дослухаються до ровесників. А змістовність спілкування в цих дітей неоднакова. Є серед них, звичайно, з обмеженими для свого віку знаннями, з бідним досвідом, недостатніми практичними вміннями в іграх, самообслуговуванні, побутових справах. Саме тому вони й нецікаві одноліткам. Але серед невпевнених, боязких дітей, які зрідка й мало висловлюються в дитячому садку, є розумники, яким батьки багато читають, показують на прогулянках та екскурсіях. У дома ці діти в атмосфері любові, уваги близьких балакучіші, вміліші, впевненіші. Але їхній обмежений досвід спілкування не дає змоги так само виявити себе й у стосунках з дітьми садка.

Добираючи тактику налагодження спілкування як одних, так і других дітей у товаристві однолітків, батькам слід насамперед почати з себе.

З дітьми, які говорять нечасто, висловлювання яких бідні за змістом, мало цікаві іншим, батькам треба спочатку самому встановити контакт, налагодити дружні, а далі й партнерські стосунки.

Вікові прояви соціальної компетентності

Молодший дошкільний вік

Дитина знає себе в сім'ї близьких, дорослих та дітей, їхні родинні стосунки; в дошкільному закладі – ім'я та по батькові педагогів. Розуміє вимоги дорослих до її поведінки, виявляє інтерес до спільної з ними та з іншими дітьми діяльності. Розуміє відмінність між дорослими та дітьми. Розуміє захищеність дітей батьками. Розрізняє рідних, знайомих і близьких

людей. Вміє вітатися, дякувати, просити допомоги і пропонувати її. Виражає своє ставлення до людей словами та іншими способами.

Середній дошкільний вік

Дитина знає, що людина народжується і живе в сім'ї, розуміє значення родинних взаємин, злагоди й порядку в домі, вміє виявляти турботу про рідних і любов до них. Знає правила спілкування зі знайомими, «сусідами, друзями батьків» та незнайомими людьми. Виявляє турботу про людей відповідно до їхнього віку. Розуміє стан і настрій дорослих та дітей. Розуміє значення добрих стосунків з дітьми і педагогами в дитячому садку. Вміє спільно діяти у грі, під час занять. Знає і виконує правила ввічливого спілкування. Розуміє, що в товаристві слід дотримуватись певних норм. Виявляє інтерес до дій і слів вихователя, прагне співпрацювати з ним, отримати схвалення за добрі вчинки. Вміє розповідати про своїх друзів, про їхні риси характеру. Розуміє вимоги до своєї поведінки у спільній діяльності. Турбується про молодших дітей і вчиться у старших.

Старший дошкільний вік

Дитина розуміє сімейні взаємини, ставлення членів родини одне до одного. Знає свій родовід, усвідомлює, що честь роду залежить від кожної людини. Бере участь у вшануванні пам'яті предків, у стосунках з сім'єю, родичами, які живуть поруч і далеко. Виявляє інтерес до родинних реліквій, бере участь у підтриманні родинних традицій. Має сформовані уявлення про доброту, гуманність, щирість як важливі якості людини та людських взаємин; про справедливість як здатність правильно оцінювати вчинки людей; про чесність як вимогу відповідати власною поведінкою тим критеріям, які застосовує, оцінюючи вчинки інших людей. Виявляє самоповагу, що ґрунтується на усвідомленні своєї індивідуальності, права на самовираження, на власні почуття та самостійну поведінку, яка не створює проблем для інших людей. Розуміє стан і почуття іншої людини з її вигляду, інтонації, дій, виявляє повагу до її почуттів, усвідомлює її право бути такою, якою вона є. чуйно ставить до інших людей залежно від їхнього віку та статі.

Вміє запобігати конфліктів і розв'язувати їх. Розуміє ставлення людей до себе. Почувається природно в товаристві знайомих і незнайомих людей. Знає, як реагувати на прояви справедливого ставлення до себе, розуміє причини цього і намагається усунути їх. Прагне, щоб взаємини були коректними, толерантними. Розуміє поняття «дружба» і «товаришування» й відповідно поводить з однолітками [9].

Сьогодні дедалі очевидніше, як важливо формувати в дітей відкритість до світу людей як потребу особистості, навички соціальної поведінки; розвивати усвідомлене ставлення до себе як вільної самостійної особистості та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми, формувати готовність до сприймання соціальної інформації.

Загальні підходи до формування соціальної компетентності дитини визначаються принципами гуманізації виховання – олюдненні вихованих стосунків, визнанні цінності дитини як особистості, її значущості суспільстві, засновані на усвідомленні своїх зв'язків з оточуючими людьми і в цілому – місця в людстві. Такий підхід відповідає загальній меті виховання – формуванню цілісної, гуманної особистості, орієнтованої на відтворення цінностей національної та загальнолюдської культури у творчій життєдіяльності, саморозвиток і моральну саморегуляцію поведінки.

Питання про співпрацю дошкільного закладу з родинами вихованців завжди було і залишається надзвичайно важливим для дошкільної педагогіки. Адже першою фазою соціалізації дитини є виховання і сім'ї. тут дитина встановлює свої перші зв'язки з іншими людьми, з рідними. На всіх етапах життя людини сім'я є найважливішим компонентом мікросередовища. У житті дитини протягом перших років домінують соціалізуючі впливи сімейного оточення. Перевага сім'ї як виховного колективу полягає в тому, що дитина має можливість постійно спостерігати поведінку батька й матері в неофіційних сімейних стосунках; спілкуватися з людьми різного віку, статі, життєвого досвіду; просто і природно залучатися до реального життя. У сім'ї

складаються емоційно насичені взаємини між батьками й дітьми, які мають особистісний характер, набувається необхідний соціальний досвід.

Другою фазою соціалізації є формування початкових соціальних зв'язків дитини поза межами родини. Такі зв'язки діти встановлюють з однолітками й новими дорослими в дошкільному закладі. Саме в дошкільному закладі вони набувають важливого суспільного досвіду, основних знань і вмінь, необхідних для подальшого життя серед людей, залучаються до різних видів діяльності. Інакше кажучи, якщо в сім'ї дитина соціалізується у визначених умовах взаємин членів родини, то дошкільний заклад, значно розширюючи коло близьких і далеких людей, презентує їх взаємини у виховному контексті.

Відтак першим соціальним інститутом, що відповідає за соціальну зрілість дітей дошкільного віку, має бути дошкільний заклад з його виховною, консультативною та просвітницькою функціями. Саме специфіка дитячого садка, як зазначає, О.Л.Кононко, сприяє полегшенню процесу входження зростаючої особистості в широкий світ реальних соціальних відносин, прищепленню навичок практичного життя, її індивідуалізації та соціалізації. Неабияку роль у цій роботі відіграють дорослі, а саме: батьки, вихователі. Найближчі дорослі створюють певний виховний простір, який відповідає умовам духовності, захисту, раціонального дозування позитивних та негативних переживань, що давало б дитині відчуття впевненості в собі та людях, які оточують. Дорослий презентує для дитини суспільство, займає центральне місце в духовному світі дитини, виступає носієм знань, умінь, моральних цінностей, а з іншого боку - безпосереднім організатором виховного процесу [10].

Перебування дитини в людському оточенні сприяє становленню соціального досвіду, соціальної компетентності, досвідченості, (обізнаності; у дошкільника формуються певна соціальна поведінка, здатність бути адекватним ситуації, вимогам і сподіванням авторитетних дорослих; розвиваються соціальні потреби, здібності, мотиви поведінки та діяльності.

Значення соціального розвитку для особистісного становлення полягає, передусім у формуванні соціальної компетентності гарантує усвідомлення дитиною того, як слід себе поводити, щоб бути гармонійною, співзвучною з іншими, почувати себе в будь-якому товаристві комфортно.

Сім'я і дитячий садок мають свою специфіку, особливості впливу на дитину, свої виховні засоби. Ці осередки не взаємовиключають один одного й не конкурують між собою, а взаємодоповнюють і коригують впливи один одного.

У взаєминах з батьками педагоги прагнуть керуватись такими принципами побудови стосунків, як принцип єдності й наступності, відмовляються від принципів паралельних взаємин, спроб підмінити один одного. Партнерство педагогів і батьків - партнерство рівних учасників спілкування, які прагнуть оволодіти мистецтвом спільної дії, налагодити співробітництво.

Формування соціальної компетентності дошкільника розпочинається в родині та продовжується в дошкільному закладі. Тому соціальний розвиток дитини залежить від спільних зусиль батьків та педагогів.

Однак людина стає людиною лише взаємодіючи з людьми. Свідомість закону, моральне розуміння волі закладається лише спільності, у контексті з людьми, - підкреслює Софія Русова. - Для окремої особи, відірваної від громадського життя, не існує закону, не виявляється безумовної ідеї добра. Лише в спільності, у спільному житті всіх людей складається моральний і юридичний закон, моральні завдання та обов'язки". Тому у вихованні гуманізму Софія Федорівна чільне місце надає оточенню дитини, оскільки з оточення діти „переймають усе, у чому бачать якийсь інтерес, переймають і добре, і зле, красне й іншого разу - бридке. Через те й треба, щоб вони у своєму оточенні бачили найбільше добра і краси".

Особливого значення С Русова надає сімейному оточенню, оскільки „родинне виховання найкраще, бо в його основі лежить ласка матері". Мати, яка є „найкращим керманичем розвитку психології дитини, - природна

вихователька своїх дітей, яка інший раз і без наукової підготовки, інстинктом уміє читати в дитячій душі й розуміти її. У сім'ї виховується повага до старших, взаємодопомога, співчуття. А педагоги повинні стати добрими порадами для батьків і продовжувача сформування гуманних рис, які заклали батьки.

Софія Русова також визначає такі засоби виховання гуманних рис у дітей, як гра, праця, народні, сімейні свята. На її думку, гра для дитини - найкраща насолода, бо в ній виявляються всі її переживання, нахили, почуття, вчинки. У вихованні взаємодопомоги, доброзичливості, співчуття особливого значення вона надає спільній праці дітей. „У цій гармонії індивідуальної волі й спільного гуртового порядку й лежить зерно громадянського виховання дітей, перемога людського, товариського елементу над звірячим, самовільним, шкідливим, який існує в кожній дитині».

Я.Коменський у III розділі праці «Материнська школа» відзначав, що «...за мудрим і рятівним рішенням здавна було встановлено, щоб в кожній державі освіти юнацтва, поряд з правом покарання, доручалась мужам мудрим, благочестивим і поважним». У праці – «Про вигнання з шкіл відсталості» Я.Коменський зазначав: «Хорошим учителем є той, хто намагається не тільки вважатися, але й бути таким, тобто вчителем, а не однією лише личиною вчителя. Отже він не повинен ухилятися від пов'язаної з учительством праці, а сам її вишукувати, виконувати її не заради форми, а серйозно. ...Хороший учитель шукає учнів. Він шукає чого вчити, бо він горить нетерпінням навчити всіх всього, що тільки можливо. Він думає про те, як навчити, щоб напій науки проковтувався без побоїв, без крику, без насилля, без огиди, словом привітно і приємно». На думку Я.Коменського, школа не може терпіти такого вчителя, який не наділений мораллю, чесністю. Від учителя вимагається бути освіченим і завжди прагнути до розширення своїх знань і досвіду.

Сім'я – це геніальне творіння природи й суспільства. Зв'язок двох осіб різної статі, що називається шлюбом, - це не просто природний союз і не просто цивільний догорів, а передусім моральний союз, який виникає на основі взаємної любові, на довірі й перетворює подружжя в єдине ціле. Двоє людей, які поєднали свої долі, мають надмету – продовжити рід людський, народити й виховати дитину.

Дитина – це сила, що зцементовує родину, основа безсмертя людства. Це маленька людина, яка народилася, щоб залишити на землі вічний слід. Тому кожен юнак і дівчина мають прагнути до того, щоб обіймати найвищі, найпочесніші посади в житті – бути Матір'ю й Батьком.

Дитина – це жива людина. Це аж ніяк не орнамент нашого життя, це окреме повнокровне й багате життя. За силою емоцій, за тривожністю і глибиною вражень, за чистотою і красою вольових напружень дитяче життя незрівнянно багатше за життя дорослих. (А.С.Макаренко)

Усі, хто готуються бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми. (М.І.Пирогов).

Батьки мають усвідомити, що вони є першими вихователями своїх дітей. Кожен крок у своїх діях має бути виваженим, відповідальним, бути зразком для дітей. Як батьки ставляться один до одного, як працюють, як поважають інших людей, що і як говорять про сусідів, співробітників, керівник, як дбають про впорядкування свого помешкання, наскільки виявляють доброту, щирість, любов, увагу до своїх дітей, до старших – усе це предмет для соціального успадкування.

Вирішальним чинником розвитку людини є соціальний. Він охоплює декілька складників, зокрема: соціально-побутове оточення родини; діяльність дошкільних виховних закладів (дитячі ясла, садки); діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів; функціонування дитячих позашкільних виховних установ (дитячі бібліотеки, театри, будинки дитячої та юнацької творчості; спортивні школи, музичні й художні школи тощо);

засоби масової інформації (радіо, телебачення, книги, газети, журнали); природа та ін.

Соціальний вплив тих, хто нас оточує, може активно відбиватися на соціальному розвитку дитини, сприяти формуванню тих особливостей, якостей, поведінки. Народна мудрість, спираючись на багатовіковий досвід виховання дітей, стверджує:

- Якщо дитина живе серед добра й чуйності – вона вчиться бути доброю й чуйною, турбуватися про інших.
- Якщо дитина відчуває заохочення – вона пізнає свою цінність.
- Якщо дитина знаходить розуміння – вона стає терплячою.
- Якщо дитина живе серед ворожнечі – вона вчиться «воювати».
- Якщо дитина зустрічається з насміхом – вона стає несміливою.
- Якщо дитина приневолена соромитися – вона почувається винною.
- Якщо дитину оточують жорстокість, насилля – вона схильна до вияву подібної жорстокості й насилля.
- Якщо дитина живе в атмосфері радості, мажору (бадьорості) – вона виявляє життєрадісність у своїх діях.

У дошкільні роки дитина повністю ототожнює себе зі своєю сім'єю, передусім із батьками; її емоційний світ майже цілком залежить від атмосфери в сім'ї. Саме тут вона пізнає й опановує моделі моральної поведінки, взаємодії з іншими людьми, природою тощо.

У сім'ї дитина отримує перші уявлення про себе та інших людей, розвиває необхідні для життя соціальні почуття, навички спілкування і спільної діяльності. Сім'я створює передумови для взаємопроникнення світу дітей і світу дорослих, що є важливим чинником соціалізації особистості. Унікальні виховні можливості сім'ї впливають на людину протягом усього її життя.

Відчуття дошкільником неповноцінності сім'ї, в якій він виховується, може позначитися на його сталевій соціалізації, розвитку очікувань стосовно власної майбутньої сім'ї.

Провідним чинником у структурі всебічного гармонійного розвитку особистості є моральне виховання. Морально-духовні якості, сформовані на засадах загальнолюдських і національних цінностей, становлять найбільше багатство особистості.

У народній педагогіці різних етносів, у висловлюваннях філософів, учених, письменників стосовно окремих сфер життя найбільший пласт думок стосується морального виховання. Наведемо лише маленьку частку роздумів про мораль і моральне виховання.

Мудрість українського народу в прислів'ях:

- Мораль чиста – краще всякого намиста.
- Правдою весь світ зійдеш, а неправдою ані до порога.
- Сумління – найкращий порадник.
- Хто чисте сумління має, той спокійно спати лягає.
- Батьком - матір'ю не хвались, а хвалися честю.
- Все з чоловіком вмирає, одна чеснота віки триває.
- Мудра людина вимагає всього лише від себе; нікчемна людина

вимагає від інших.

Мудрість інших народів:

- Скромність – прикраса мудрості (японське прислів'я).
- Совість – це наглядач і суддя доброчинства (античний афоризм).
- Для себе жити – тліти, для сім'ї – горіти, а для народу – світити (російське прислів'я).

Мудрість філософів, учених, письменників, державних діячів:

- Моральні якості визначної особистості мають можливо, більше значення для певного покоління, ніж суто інтелектуальні досягнення (А.Ейнштейн).

- Мораль є вчення не про те, як ми повинні зробити себе щасливими, а про те, як ми повинні стати гідними щастя (І.Кант).

- Щоб досягти моральної досконалості, треба передусім турбуватися про душевну чистоту. А душевна чистота досягається тільки в тому разі, коли серце шукає правди й воля прагне до святості (Конфуцій).

- Моральне невігластво і дикість у сфері любові приносить нашому суспільству величезну шкоду. Той, хто вважає любов лише задоволенням, породжує горе, нещастя, сльози (В.О.Сухомлинський).

- Моральні сентенції завдають дітям більше школи, ніж приносять користі... Мораль не у словах, а в самому житті родини, яке охоплює дитину з усіх боків і звідусіль щохвилини проникає в душу (К.Д.Ушинський).

Основою морального виховання є етика. *Етика* (від гр.. *ethika* – звичка, норми, звичай) – наука, об'єктом якої є мораль.

Мораль (від лат. *moras* – звичай) – це система поглядів і уявлень, норм, оцінок, що регулюють моральну поведінку людей у всіх сферах суспільного життя – у праці, побуті, політиці, науці, у сімейних, особистісних, колективних, міжнаціональних та міжнародних відносинах.

В основі змісту морального виховання лежать загальнолюдські й національні морально-духовні цінності. Загальнолюдські морально-духовні цінності – це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки й життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Національні моральні цінності – це історично зумовлені, створені конкретним народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях. Але вирізняють певні національні прояви, своєрідності в поведінці, які є основою соціальної діяльності людей конкретної етнічної групи.

На основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло якостей особистості, які становлять зміст морального виховання. Це гуманність, доброта, чесність, совісність, працелюбність, повага до батьків, до людей узагалі, чуйність, милосердя,

дисциплінованість, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, інтелігентність, почуття материнства, екологічна й правова культура ін.

Провідні якості моральності формуються передусім у ранньому дитячому віці на основі «соціального успадкування». Вирішальну роль у цьому процесі мають відігравати батьки, інші люди, які оточують дитину. І права полягає не в проповіді цих моральних істин, а власних діях, поведінці старших. Насамперед конкретні дії батьків мають стати ідеалом для дітей, закласти основи моральних чеснот особистості. Кожна морально доцільна дія батьків і близьких рідних надійна основа формування в дитини благодійних моральних якостей. Одночасно навіть незначні аморальні порухи вихователів залишають у тендітній, чутливій душі дитини гіркоту, негативно впливають на становлення її морального багатства.

Головне завдання виховання — це вироблення характеру. Людину ми найбільш цінуємо не за її знання, а за її характер, - він найбільше важить в зносинах людей між собою, він дає змогу людині досягнути найвищі моральні блага.

Навчання може дуже добре причинитися до вироблення характеру, розвиваючи увагу, розум, викликаючи постійно власну ініціативу, даючи дитині справи, цікаві для неї, які, однак, вимагають від дитини самостійної активності. Треба привчити дитину обмірковувати свої вчинки і чужі, використовувати кожний випадок боротьби між злом і добром, давати дитині змогу в різних обставинах життя виявити свою мудрість, добре серце і правдиве поводження, і підтримувати у дитини віру в саму себе. Ніколи не вживати кари або погрози, а головне, любити дитину і заслужити її любов, - от головний ґрунт, на якому виховання може досягнути своїх змагань. Дуже добре допомагає моральному розвитку дітей утворення спеціальних гуртків для самовиховання учнів, самодисципліни в напрямку до добра і опанування своїх емоцій.

Щоб вести дитину до такого суцільного морально-естетичного і розумового розвитку, треба, щоб і вчителі по школах, і керівники по дошкільних установах мали відповідну підготовку, широку свідомість моральних ідеалів.

Програми усіх вчительських семінарів, педагогічних інститутів мають бути поширені більшим обсягом соціальних наук, природознавства, антропології, мистецтва, географії ним знанням свого рідного краю. Нам так бракує для відбудування нашої держави, для освіти нашого народу освічених людей, що виховання дітей, підготовка педагогів набирає особливого значення. В наші часи бути гарним педагогом - це бути апостолом Правди і Науки. Тільки великими зусиллями таких апостолів Україна матиме чесних діячів-патріотів, вмілих практичних робітників і соціальне об'єднану, інтелектуально розвинену народну масу.

Здійснення завдань морального виховання дітей-дошкільників, зокрема формування в них доброзичливих взаємин з ровесниками, передбачає пошуки і розробки ефективних методів і прийомів цілеспрямованого впливу.

Формування – це складний процес становлення людини як особистості, що відбувається в результаті розвитку і виховання, цілеспрямований процес соціалізації особистості, який характеризується завершеністю. Хоча про завершеність можна говорити лише умовно. [33] Вихователі дошкільного закладу спільно з батьками можуть успішно формувати в дітей позитивні навички поведінки і якості, які визначають характер їхніх взаємин і з дорослими, і однолітками.

З тієї миті, як дитина потрапляє в групу ровесників, її індивідуальний розвиток уже не можна розглядати і вивчати поза взаєминами з іншими членами групи. Саме на основі досвіду спілкування з ровесниками формуються моральні якості підростаючої особистості, насамперед ті, які визначають її ставлення до людей.

ВИСНОВКИ

Як відомо, спілкування - найважливіша соціальна потреба людини. Позбавлене спілкування маля несвоєчасно й неповноцінно розвивається. Дефіцит спілкування призводить до затримок у психічному і загальному розвитку мовлення, що віддзеркалює розвиток мислення; затримується розвиток гри, що є показником уповільненого соціального розвитку, зокрема взаємин з іншими дітьми; пригнічується емоційна сфера, внаслідок чого емоції та почуття стають невиразними, уповільненими, неадекватними; зменшується жвавість і природна рухливість дитини, з'являється млявість, вайлуватість, скутість.

Ці та інші явища, відтак, гасять природну потребу дитини у спілкуванні й ще більше поглиблюють відстань між нею та іншими малюками, відстань, яку з віком важче скоротити. У складнюються певні стереотипи стосунків, які змінити на ліпші чимдалі складніше.

Отже, спілкування – показник для виявлення особливих потреб дитини і як засіб їх задоволення чи компенсації. Саме спілкування є засобом, який сприяє залученню дітей до колективу та поліпшенню їхніх знань та вмінь. Міжособистісне спілкування рекомендую розглядати як засіб передавання пізнавальної та емоційної інформації, що зумовлює соціальний та інтелектуальний розвиток і виховання дитини. Витоки інформації містить соціальне, природне та предметне довкілля дитини. Воно справляє як безпосередній інформативний вплив, так і опосередкований - через людей, причетних до дитини, - батьків і вихователів.

Врешті інформація від дорослих потрапляє в середовище малих дітей. Це середовище неоднорідне як за індивідуальними відмінностями, так і за способами їх вираження у спілкуванні, які ми частково вже розглянули. Одні діти активні, другі - малоактивні, інші - неактивні. Це останнє і засвідчує особливі потреби, які не задовольняються у спілкуванні.

Отже, батьки, не ініціюючи спілкування з дітьми, призводять до того, що їх діти залишаються поза дитячим товариством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артемова Л. Задоволення особливих потреб дитини у спілкуванні з однолітками // Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник/Ред. кол. Н.Софій, І.Єрмаков та ін. - К.: Контекст, 2000. - 336 с.
2. Беленька Г.В. Вихователь дітей дошкільного віку: становлення фахівця в умовах навчання. – К.: «Світич» - 2006.
3. Богуш А.М. Дефініції «Дитинство», «Духовність» і «Довкілля» у педагогічній спадщині В.Сухомлинського // Педагогічні напрямки та роздуми, - Запоріжжя: ТОВ «ЛПС», 2001.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968.
5. Дошкольная педагогика: В 2 ч. / Под ред. В.И.Логиновой, Н.Г.Саморуковой. Ч. 2. – М., 1988.
6. Ельконін Д.Б. Психологія гри. М., 1978.
7. Злочевський С.Є., Котирло В.К. Сімейна педагогіка. – К.: Знання, 1986.
8. Островська Л.Ф. Сімейне виховання дошкільника. – К., 1977.
9. Островская Л.Ф. Педагогические знания – родителям. – М.: Просвещение, 1983.
10. Педагогічна культура молодих батьків. – К., 1995.
11. Поніманська Т.І. Дитина і соціум // Дошк. виховання. – 2004. - № 8. – С. 4-6.
12. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка. – Київ, Академвидав, 2004.
13. Постовий В.Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. – К., 1994.
14. Помощь родителям в воспитании детей. – М., 1994.
15. Приходьмо Ю.О. Формування позитивних відносин в дитячому колективі. – К.: Рад. шк., 1987.
16. Хамялейнен Ю. Воспитание родителей: концепции, направление и перспективы. М., 1993.